

Примечания

¹ Работа выполнена в рамках программы Президиума РАН "Адаптация народных культур к изменениям природной среды, социальным и техногенным трансформациям" (история восточнославянского лингвистического ландшафта).

Терещенко С. С.

ШИРОКОЗНАЧНІСТЬ ТА БАГАТОЗНАЧНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Лексична семантика української мови останніми десятиріччями активно й усебічно вивчається науковцями. Предметом дослідження в сучасній лінгвістиці стають різні лексико-семантичні категорії: моносемія (однозначність слів), полісемія (багатозначність слів), а також широкозначність. Специфіка лексико-семантичної категорії широкозначності розкривається при зіставленні її з багатозначністю.

Широкозначність, чи евісемія (від давньогрецького *εὐρεία*, *εὐρύς* – широкий), – це лінгвістичне явище лексико-семантичного рівня, яке характеризується розширенням семантичного обсягу слова для позначення різноманітного кола денотатів. Під широким значенням розуміється такий ЛСВ, у структурі якого наявні семи із максимальним ступенем узагальненості, що конкретизуються у мовленні. В основі семантики таких слів лежить надзвичайно узагальнена та абстрагована ознака, завдяки якій стає можливим позначення безлічі предметів та явищ навколишньої дійсності. Таке традиційне розуміння явища евісемії вперше було запропоновано Н. Н. Амосовою [1, с. 114]. У лінгвістиці кінця ХХ – початку ХХІ ст. проблема широкої семантики розглядалася багатьма дослідниками. Окремі розвідки були присвячені вивченню структурних, граматичних та функціональних особливостей евісемантів у романо-германських (переважно англійській, французькій та німецькій) мовах (І. М. Василюк, К. О. Горшкова, Л. Я. Гросул, А. І. Гурська, Б. Джоламанов, С. Н. Дімова, Л. Л. Івченко, І. С. Лотова, Р. Р. Ніколаєвська, Т. І. Раздіна, В. М. Соколова та ін.). Проте наукових праць зі студіювання особливостей широкої семантики слів української мови на сучасному етапі поки ще немає.

Проблемами співіснування двох близьких мовних явищ почали займатися науковці відразу після того, як була відкрита категорія широкозначності. В сучасному мовознавстві закріпилися два погляди на ці явища: 1) евісемію та полісемію вважають окремими самостійними категоріями (Н. Н. Амосова, І. В. Арнольд, Л. Я. Гросул, Т. В. Жукова, В. К. Колобаєв, В. Я. Плоткін, В. М. Соколова та ін.); 2) широкозначність розглядають як характеристику одного з лексико-семантичних варіантів багатозначного слова (С. Н. Дімова, Г. І. Гурська та ін.). Не розглянутими досі залишаються проблеми розробки чітких критеріїв розмежування двох мовних явищ, особливостей розкриття семантичних відтінків евісемічних та полісемічних слів у мовленні тощо. Отже, досліджуючи сутність широко-значності та багатозначності, спробуємо у цій статті виявити їх найважливіші спільні та відмінні риси.

Питання співвідношення явищ полісемії та евісемії має велике значення для лексикології та лексикографії. Розв'язання його сприятиме більш глибокому розумінню цих понять, фактичних меж поширення, шляхів розрізнення. Особливо важливо при перекладі неоднозначних слів правильно зрозуміти їх семантичний відтінок, адже широке значення неможливо розкрити, переклавши його одним-єдиним словом.

Широкозначність та полісемія іноді спричиняють мовну неоднозначність, заважають прозору сприйняттю, завуальовують зміст висловлення. Як правило, певні труднощі виникають при розумінні евісемантів та полісемантів української мови іноземцями або ж наймолодшими її носіями – дітьми.

Широкозначність та полісемію розглядаємо як категорії лексико-семантичного рівня: вони виражаються мовними одиницями, що систематично виявляються, носять регулярний характер. Відповідно аналізуємо ці два явища з урахуванням структурно-семантичних особливостей їх одиниць.

Загальна інтерпретація евісемії як одиниці лексико-семантичного рівня, її місця серед інших мовних категорій залежить, головним чином, від того, у яких відношеннях перебувають широкозначність та багатозначність. Зближення, а іноді й повне їх отождолення відбувається через наявність у будь-якого евісемічного та полісемічного слова ознаки поліденотативності, тобто можливості позначати найрізноманітніші предмети та явища навколишнього світу. Схарактеризувати цю властивість можна при поглибленому аналізі внутрішньої структури слів.

Семантичне варювання багатозначних слів сприяє тому, що вони позначають найрізноманітніші фрагменти дійсності (предмети, явища, дії, властивості, відношення тощо). Кількість їх ЛСВ завжди обмежена (не менше двох) і не залежить від кількості позначуваного. Кожен семантичний відтінок має предметне та понятійне значення. Отже, багатозначні слова обов'язково мають хоча б два значення та дві понятійні основи, тобто, окрім поліденотативності, для них характерна й поліпонятійність. До того ж такі лексеми позначають декілька різних понять, які обов'язково входять до семантичної структури слова, закріплюються і формують значення. Кількість значень полісемантів дорівнює кількості ЛСВ та їх понятійних основ. Вона залишається сталою у мові та мовленні. Наприклад, до внутрішньої структури багатозначного іменника „метелик” входять два поняття і відповідно два значення: „комаха з двома парами крил” та „краватка у вигляді банта”, останнє з яких було утворено від першого шляхом метафоричного перенесення найменувань за схожістю форм. Ця лексема поліденотативна (використовується на позначення сотень видів комах та десятків різновидів краваток) і двопонятійна.

Слова широкої семантики позначають безліч денотатів, але, на відміну від полісемантів, вони характеризуються структурною однопонятійністю. Позначувані поняття лише зовні пов'язуються зі словом, з його фонетичною оболонкою, проте не входять до структури значення. Вони з'являються при функціонуванні слова у конкретних мовленнєвих контекстах і співвідносяться з єдиним узагальненим широким поняттям. Так, наприклад, під широким значенням слова „предмет” у мові розуміється необмежене коло реальних та уявних явищ, що сприймаються органами чуття людини і на яких зосереджена увага. В певному тексті стає прозорою структура його значення: мається на увазі чи „матеріальний предмет”, чи „предмет думки”, чи „певна наукова дисципліна”. У мові концептуальна основа лексичного значення евісеманта залишається сталою, у мовленні ж вона обов'язково змінюється, звужується. Між усіма можливими ЛСВ широкозначного слова відсутній логіко-семантичний зв'язок. Отже, поліденотативність – та загальна риса, яка характеризує евісеманти та багатозначні слова. Першою

розрізнювальною ознакою слід вважати понятійну основу лексичного значення слів. Однопонятійність – це показник широkozначності, а поліпонятійність – багатозначності.

По-друге, існують певні відмінності у структурі значень евісемічних та полісемічних слів. Як правило, внутрішніми компонентами лексичного значення евісемантів є інтегральні семи, а диференційні найчастіше відсутні [3, с.23]. У широкій семантиці фіксуються загальні ознаки (родові), притаманні цілому класу референтів. Конкретні (видові) риси окреслюються при реалізації слів у відповідних контекстах. Як приклад розглянемо широке значення дієслова *ити* – „виконання дії зі зміною просторової локалізації її суб'єкта / об'єкта”. Базовою семою тут виступає „переміщення в просторі” – це загальна родова ознака, характерна для семантики цілої групи лексем (*бігти, пливати, летіти, повзти, їхати, шкандибати* та ін.). При функціонуванні дієслова *ити* у тексті структура його ЛСВ конкретизується диференційними семима – „швидкість”, „спосіб руху”, „середовище, де здійснюється переміщення” та ін. Завдяки наявності архісеми та переважно повної відсутності диференційних сем у структурі значення евісеманти можуть вступати у гіперо-гіпонімічні зв'язки з іншими словами однієї лексико-семантичної групи. Родовим, об'єднуючим словом виступає широkozначне слово, видовими назвами – лексеми одного класу. Семантика кожного гіпоніма багатша за семантику гіпероніма. Отже, з одного боку, слова широкої семантики вступають у найтісніші родо-видові зв'язки із одиницями певної ЛСГ, з іншого – між їх семемами зв'язок або слабо розвинений, або й зовсім відсутній через надмірно широке денотативне розгалуження.

Значення полісемічного слова утворюють певну ієрархічно впорядковану структуру із обов'язковою залежністю кожного її компонента від попередніх. Семема полісеманта можуть входити до однієї тематичної групи, інколи – до різних ЛСГ через денотативну різноманітність. Звичайно, деякі ЛСВ вступають у родо-видові зв'язки з іншими словами, проте переносні значення майже позбавлені такої властивості. Наприклад, у слові *зерно* виділяють п'ять значень: 1) „насіння рослини”, 2) „дрібний плід хлібних злаків”, 3) „зародок, початок чого-небудь”, 4) „окрема дрібна часточка якої-небудь речовини”, 5) „невелика часточка, крихітка чого-небудь”. Перші два з них можуть розглядатися як родові і вступати у гіпонімічні відношення зі словами *жито, пшениця, ячмінь* та ін. Метафорично та метонімічно трансформовані ЛСВ, як правило, не є родовими назвами стосовно інших слів, у структурі їх значення виділяються як інтегральні, так і диференційні семми.

Тип зв'язку між ЛСВ зумовлює виділення двох моделей полісемії – групи із семантичною близькістю і дуже тісним зв'язком між ЛСВ та групи із нечіткими внутрішньослівними семантичними зв'язками між значеннями [4, с.89-90]. Компоненти першої з них характеризуються тематичною спільністю, але належать до різних лексико-семантичних груп. Між семемами слів другої групи наявний слабкий семантичний зв'язок при денотативній різноманітності.

Одним із найголовніших чинників розрізнення семантичних категорій евісемії та полісемії є шляхи їх творення. Як відомо, багатозначність – це результат метафоричних, метонімічних чи функціональних трансформацій. Між усіма значеннями полісеманта обов'язково існують смислові зв'язки, які й дозволяють зрозуміти, чому саме певне коло денотатів позначається однією лексемою. Семантичні варіанти слів утворюють ієрархічно структуровану парадигму і залежать або від основного (прямого) значення, або від інших похідних. Метафоризація та метонімізація – основні способи формування переносного значення лексем. Як приклад згадаймо непоодинокі випадки вживання назв тварин для характеристики людей: *цуцням* називають дуже молоду, недосвідчену людину, *лисицею* – хитру жінку, *папугою* – того, хто повторює чужі думки, слова, *соловейком* – людину, що володіє мистецтвом співу тощо. Усі ці значення утворені шляхом метафоричних перенесень найменувань за найтипівішими ознаками тварин.

Явище широkozначності пов'язане із процесами абстрагування та узагальнення, при цьому ніколи не можуть бути утворені значення переносного характеру. Мовним вираженням абстракції узагальнення (ототожнення) є так зване розширення значення деяких слів. Аналізуючи рівень узагальнення, тип поняття, що лежить в основі широкого значення, його суттєвих ознак, виділяють два різновиди евісемічних слів [2, с.123]:

1). Широkozначні слова, в основі яких лежить родове поняття, називаються узагальнено-родовими. Наприклад, такими є іменники „*дерево*”, „*меблі*”, „*одяг*”, „*тварина*”, „*людина*” та ін. Родові евісеманти співвідносяться з чітко окресленим колом предметів, які об'єднуються в один клас на основі суттєвих ознак родового характеру.

2). Категоріально-широkozначні слова, що співвідносяться із величезним колом денотатів, які практично неможливо окреслити. Концептуальним компонентом такого значення виступає поняття-категорія, що відтворює найсуттєвіші ознаки та властивості явищ об'єктивної дійсності. Поняття-категорія носить загальний, універсальний характер для усіх імовірних денотатів. Як правило, серед широkozначних іменників більшість слів носить узагальнено-родовий характер, натомість переважають дієслова-евісеманти із поняттєво-категоріальною основою. Наприклад, значення українського дієслова „*бути*” (перебування у статичному стані) розглядається як категоріально широке, бо найважливіша змістова риса (статичність) не носить предметного характеру, а лише вказує на ознаку чогось.

Усі розглянуті вище особливості двох лексико-семантичних явищ, систематизовані у таблиці, вважаємо визначальними при розмежуванні евісемії та полісемії.

	Складові компоненти значення: денотативне значення	Понятійна основа лексичного значення слів:	Особливості структури значення:	Зв'язок між словами:	Шляхи творення лексико-семантичних явищ:
Слова-евісеманти	Поліденотативність	Однопонятійність	Наявність у структурі значень переважно архісем та ідсутність диференційних сем.	Здатність вступати у гіперо-гіпонімічні відношення зі словами однієї ЛСГ	Абстрагування, узагальнення.

Слова-полісеманти	Поліденотативність	Поліпонятійність	У структурі лексичних значень наявні як інтегральні, так і семи диференційні.	Ієрархічно структуррровані зв'язки між усіма ЛСВ з обов'язковим виділенням первинного номінативного та вторинних похідних значень.	Метафоричні, метонімічні та функціональні трансформації.
-------------------	--------------------	------------------	---	--	--

Ряд ознак (узагальнений характер значення, поліденотативність, семантичне звуження при мовленнєвому використанні та ін.) спільні для широкозначних та багатозначних лексем. Вони відтворюють цілісну характеристику слів і є суттєвими для розуміння лексико-семантичних категорій. Інші ознаки (однопонятійність / поліпонятійність, гіперо-гіпонімічні відношення, різні типи зв'язку між ЛСВ та ін.) дозволяють чітко диференціювати лексеми на еврисеманти та полісеманти. При функціонуванні обох типів слів у тексті знімається їх семантична невизначеність: зменшується обсяг і збагачується зміст значення.

Широкозначність та полісемія природно входять до загальної системи лексико-семантичних категорій української мови, отже, з іншими категоріями вони перебувають у відношеннях паралельного співіснування, пересічення або включення. Широкосемантичні та багатозначні слова можуть вступати у синонімічні ряди та утворювати антонімічні пари. Натомість омонімія має місце переважно серед лексем-полісемантів, коли втрачається зв'язок між їх ЛСВ. Перспективними залишаються теоретичні дослідження взаємодії категорій широкозначності та омонімії, широкозначності, синонімії та антонімії. У подальшому слід детальніше розглянути функціональні особливості еврисемантів та полісемантів, механізм їх семантичного звуження, роль контексту при творенні відтінків значення.

Література

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. – Л.: ЛГУ, 1963. – 206 с.
2. Димова С. Н. К проблеме широкого значения слова (на материале существительного “way”) // Синтаксические исследования по английскому языку. Ученые записки МГПИ им. Ленина. – Т. 416. – М., 1971. – Вып. 1. – С. 120-136.
3. Ленца А. Л. Широкозначность глагола и контекст. – Кишинев: Штиинца, 1987. – 100 с.
4. Ольшанский И. Г., Скиба В. П. Лексическая полисемия в системе языка и тексте (на материале немецкого языка). – Кишинев: Штиинца, 1987. – 128 с.

Терских М. В.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ ЗНАКОВ В РЕКЛАМНОМ ДИСКУРСЕ

Существование в интертекстовом пространстве предполагает взаимодействие с другими текстами культурной памяти, поскольку тексты, образующие «память культур» (Ю. М. Лотман), не только являются «хранилищами информации», но и генерируют новые тексты и смыслы. Рекламные тексты как часть массовой культуры неизбежно испытывают воздействие других текстов этого интертекстового пространства, вступая с ними в разнообразное интертекстуальные связи и аккумулируя их смыслы. В силу того что адресат в рекламном дискурсе массовый, реклама чаще всего апеллирует к прецедентным текстам, которые вводятся в рекламные сообщения посредством цитации (квазичитации) или путем включения в текст прецедентного имени. Отсылка к другому тексту в значительной степени расширяет смысловое и коннотативное поле рекламного текста.

Однако только при условии резонанса между прототекстом и реципиентом дополнительная информация, привносимая прецедентным текстом, будет прочитана и сможет оказать определенное воздействие на адресата. В противном случае неопознанная цитата делает текст не только менее эффективным, но и вовсе непонятным.

Недостаточно эффективным представляется использование в рекламном дискурсе текстов, известных узкому кругу реципиентов: большая часть потенциальных потребителей воспримет лишь поверхностный смысл рекламного текста и воздействие будет менее глубоким.

Следовательно, все отсылки к другим текстам, имеющие место в рамках рекламного сообщения, должны быть тщательно продуманы. В рекламном тексте не может быть (в силу его специфики) ничего лишнего, апелляция к тем или иным прототекстам должна быть *оправданной* и *функциональной*. Однако копирайтеры не всегда следуют этим требованиям. Например, прецедентный текст, выполняющий эстетическую функцию в рекламе, может быть абсолютно не эффективным, если автор рекламного сообщения не уделит внимания маркетинговой составляющей рекламного текста, забыв о главном – реклама должна способствовать продвижению товара на рынке. Рекламист не может позволить себе уделять основное внимание эстетической составляющей рекламного текста, поскольку аттрактором рекламы, ее целью всегда остается рекламируемый продукт и формирование у реципиента совершенно определенного мыслеобраза и желания приобрести товар.

Экспериментальным путем мы решили выяснить:

- насколько высока степень опознаваемости прототекстов, использованных в рекламном дискурсе;
- влияет ли тип прототекста на эффективность рекламного сообщения;
- насколько удачно выбираются прототексты в зависимости от типа целевой аудитории.

Были выбраны рекламные тексты, созданные на основе прецедентных прототекстов. Источниками цитации были:

- крылатые выражения:

*Мир кожи в Сокольниках. *Пришел, увидел и купил* (прототекст – Пришел, увидел, победил – выражение Юлия Цезаря);

*Еврочет. *Связь оправдывает средства*. Телефоны «Билайн» (прототекст – лозунг иезуитов «Цель оправдывает средства»).